

УДК 001.891.3:[633.63+346.27](477)"192"

Тетяна Підгайна

К. ОСЬМАК (1890–1960) – ТЕОРЕТИК РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ БУРЯКОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Методом історико-наукового аналізу досліджено внесок знаного для свого часу українського вченого-аграрія, громадського та політичного діяча національного відродження Кирила Осьмака у становлення й розвиток державотворчих і організаційних засад ведення сільського господарства. Визначено внесок ученого в розробку проблеми бурякової кооперації для розвитку селянського бурякосіяння, а також взаємовідносин сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості. У багатогранній творчій спадщині К. Осьмака значна увага приділяється розвитку цукрової промисловості в Україні, адже вона вже третє століття продовжує відігравати важливу роль в економічному житті держави.

Ключові слова: Кирило Іванович Осьмак, сільське господарство, бурякова кооперація, цукрова промисловість, вчений-аграрій.

Основною складовою існування держави є економічна стабільність, а провідною галуззю економіки України завжди було і продовжує залишатись сільське господарство. НЕП, прийнята у березні 1921 року, серед іншого, сприяла відродженню і розвитку сільськогосподарської кооперації. У цей час видним теоретиком даної проблеми виступив видний державний і політичний діяч часів перших сподівань державності – Кирило Іванович Осьмак.

Вирішення цієї теми не втрачає актуальності упродовж майже цілого століття. Тому для оптимальної адаптованості з національними особливостями на шляху до європейських стандартів важливо враховувати досвід власного минулого і критично його переосмислити.

Серед засновників кооперації 20-х рр. минулого століття слід відмітити К. Воблого "Опыт истории свекло-сахарной промышленности СССР" [1], В. Ландо "Мировая сахарная промышленность в довоенное время и теперь" [2].

Серед сучасних фундаментальних дослідників кооперації для потреб аграрного сектору країни варто відмітити праці В. Зіновчука "Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США" та "Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу" [3].

Існує й інша ціла низка праць, в тому числі історичних, що фрагментарно, в першу чергу, з метою розкриття окремих моментів функціонування кооперативного руху за різні системи влади розглядають поставлене в статті питання, зокрема, А. Пантелеймоненко "Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти" [4].

Однак залишається до кінця не дослідженими роки першої половини 20-х рр. минулого століття радянської епохи і особливо щодо об'єктивного наповнення всього процесу. Часи державності за рахунок можливості введення у науковий обіг малодоступних архівних документів дали можливість зробити суттєві доповнення та зміни у вже відпрацьованого за радянську добу функціонування кооперативного руху в Україні. Окремі проблеми ведення кооперації для потреб буряківництва під таким кутом розглядає В. Вергунов у публікації "Агроекономічна спадщина останнього президента Української головної визвольної ради Кирила Осьмака: повернення із забуття" [5]. Однак, як виявилось, автором проаналізовані не усі праці К. Осьмака з проблеми.

На основі аналізу архівних документів і опублікованих доступних наукових робіт К. І. Осьмака, а також виходячи з теми, розкрити роль його як теоретика розробки проблеми цукрової кооперації в Україні в 20-ті роки ХХ століття.

К. Осьмака не безпідставно вважають піонером і теоретиком розробки проблеми цукрової кооперації в Україні. Починаючи з 1920 року, він працював у Центральному сільськогосподарському союзі ("Централі") на посаді спеціаліста підвідділу цукрової кооперації, де займався розповсюдженням ідей кооператизації цукрово-бурякової площі, кооперативним забезпеченням цукровим буряком, організацією кооперативних цукрових артілей.

Слід відмітити, що в цей час під редакцією К. Осьмака вийшов перший збірник статей і матеріалів "Бурякова кооперація" [6], який містить низку важливих документів (довідку "Кооперування цукрово-бурякової площі", протокол ради з приводу організації кооперативної обробки цукрово-бурякових площ 21 – II – 1920 р., докладна записка Централу до Головцукру, відповідь Головцукру Централу, Інструкція № 1 для працюючих на місцях інструкторів по кооператизації цукрово-бурякової площі).

Через сімейні обставини наприкінці 1921 р. Кирило Іванович переїжджає працювати до Миргородського районного союзу сільськогосподарських кооперативів, де з 18 листопада займає

посаду районного інструктора Псьольського району з сільськогосподарської кооперації організаторсько-інструкторського підвідділу при організаційно-агрокультурному відділі [7, арк. 3а]. Трохи згодом К. Осьмак очолив агрономічний відділ цього союзу до березня 1923 р. [8, арк. 59]. За цей час відділ здійснив: "переведення детальних ревізій по всіх організаціях, що входять в склад членів Союзу. Закінчив обслідування товариств і районів їх діяльності для встановлення мережі, різного роду кооперативів. Організацію спільно з повітземвідділом в різних районах повіту курсів по сільському господарству та сільськогосподарській кооперації. Допоміг в організації кооперативних господарств, і промислових закладів місцевих кооперативів. Пропагував культуру цукрового буряку шляхом читанок і лекцій. Організував курси по сільськогосподарському рахівництву. Склав звітні відчити по товариствах і союзів" [8, арк. 59].

Після повернення в Київ, з березня 1923 К. Осьмак працював головою редакційно-видавничого бюро, а потім, з 1 червня очолював термінологічне бюро СГНКУ, а також з 14 травня за сумісництвом продовжував роботу в буряковій кооперації у Київському губсельсоюзі, а далі з 1 жовтня у товаристві "Сільський господар", де займав посаду керівника з кооперування цукрово-бурякової площі. Він неодноразово їздив у відрядження у м. Вінницю, Бердичів, Житомир та інші міста, де перевіряв роботу союзів з селянського буряківництва та вирішував питання щодо кооперативної контракції цукрових буряків. Так, будучи представником Білоцерківського союзу, К. Осьмак, на засіданні бюро правління Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" виступив з доповіддю щодо контракції буряків у Білоцерківському окрузі. Він зауважував, що: "На території Білоцерківської Округи є 12 цукроварень, з яких діючих 9. На протязі перших 2-х місяців велась неповним чином агітаційно-організаційна робота в товариствах. Ми виробили зразковий договір, потім почали практичну роботу" [9, арк. 53]. Праця щодо контракції бурякової площі здійснюється завдяки товариствам: "ми даємо їм мандат, щоб вони контракували. Від товариств ми беремо зобов'язання, що вони повинні в певний термін засіяти певну площу, а коли цього не виконають, то несуть відповідальність всім своїм майном" [9, арк. 53].

Варто відмітити, що, будучи представником Київської філії "Сільського господаря" К. Осьмак брав участь у низці нарад, присвячених сільськогосподарській кооперації та селянському буряківництву. Так, передвісником агрономічного з'їзду у Москві на початку 1924 року, була нарада зібрана у Києві 16 листопада 1923 р. про роль сільськогосподарської кооперації з розвитку селянського бурякосіяння і про взаємовідносини сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості. Виступаючи з доповіддю на даному зібранні, К. Осьмак зробив висновки, що "кооперативне забезпечення цукрової промисловості буряком не є питанням простого посередництва: воно включає складний комплекс впливу сільськогосподарської кооперації, як суспільно-економічної організації, на селянське господарство в значенні надання кредитної, землевпорядної і агрономічної допомоги, організації забезпечення необхідними знаряддями, матеріалами виробництва і т. д.", тому з всіх цих питань необхідно домовитися і дати можливість "сільськогосподарській кооперації працювати в таких умовах, котрі гарантували б прогресивне збільшення впливу сільськогосподарської кооперації на сільське господарство, адже тільки введення культури цукрового буряку в систему селянського господарства назавжди вирішить питання про забезпечення сировиною цукрову промисловість" [10, с. 178].

На початку 1924 року при "Цукротресті" у Москві відбувся агрономічний з'їзд, який мав на меті вирішити важливі практичні завдання: відновити великі радгоспи в цукровій промисловості та організувати масове селянське бурякосіяння на селянських землях. Від агрономічного підвідділу Київської філії "Сільського господаря" на з'їзді виступив К. Осьмак з доповіддю "Про взаємовідносини сільськогосподарської кооперації з сільськогосподарськими товариствами цукрової промисловості і заходах щодо розвитку кооперативного селянського бурякосіяння". Він висуває тези, в яких визначає основні причини недоліків роботи сільськогосподарської кооперації щодо розвитку селянського бурякосіяння: 1) використання "місцевими діячами цукрової промисловості звичок дореволюційного часу"; 2) контракція буряку сільськогосподарською кооперацією "проходила під стягом жорстокої боротьби на місцях, що повело за собою невиробничу затрату енергії і засобів і повело до деяких організаційних недоліків при проведенні посівної кампанії". А також, що є дуже важливим, визначає методи, які дозволять покращити в майбутньому розвиток селянського бурякосіяння: 3) "викоринить боротьбу проти системи роботи сільськогосподарської кооперації (усунення союзів) і дати більш забезпечене становище цій роботі (збільшення % на організаційно-агрикультурні заходи); 4) "підготовка до посівної кампанії 1925 року повинна початися негайно на основі повної довіри цукрових заводів до роботи сільськогосподарської кооперації, приймаючи до уваги, звичайно, право заводів кількісного і якісного обліку цієї роботи"; 5) "повинен бути відкинутий конкуруючий метод роботи цукровим заводом і сільськогосподарською кооперацією в одному і тому ж районі"; 6) "оскільки нацфонди і в наступному 1925 році не будуть цілком охоплені економічно сільськогосподарськими товариствами,

надати сільськогосподарській кооперації вироблять посіви буряку і в 1925 році аби поглибити моменти колективної обробки"; 7) "за рахунок зменшення витрат по виробництву повинна бути збільшена виплата сировини"; 8) "в питаннях землеустрою в районах цукрозаводів сільськогосподарська кооперація частково вже почала організацію селянства по виробництву цієї роботи і навіть вкладає в цю справу свої кошти: "Сільський Господар" в цій справі установив контакт з НКЗ, ГЗУ, Сельбанками і агрономії кооперації практично ув'язується в роботі по дослідженню і виробленню проектів землеустрою" [11, арк. 9–10].

Ще однією знаковою подією була бурякова нарада у Харкові у липні 1924 року за участю представників Цукротресту, Держплану, Укрсільбанку, товариства "Сільський господар" – Г. Клунного, Д. Головка, К. Осьмака. Серед заслуханих доповідей, змістовними виявилися – К. Осьмака "Основи агрокультурних заходів в кооперативному селянському буряківництві", в якій вчений наголошує на важливості забезпечення цукрової промисловості сировиною з боку сільськогосподарської кооперації. У іншій доповіді "Методика і техніка бурякової роботи" Кирило Іванович визначив завдання сільськогосподарської кооперації: "втягти в буряківництво якомога більше господарств, особливо неможливих і цілою системою загальних заходів впливати на їх інтенсифікацію", тому необхідно визнати, що "господарський обробіток бурякових плантацій найманими силами не може бути методом кооперативної роботи в буряківництві" [12, с. 18–20].

Таким чином, у багатогранній творчій спадщині К. Осьмака значна увага, упродовж 1920–1924 рр., приділяється сільськогосподарській кооперації для розвитку селянського бурякосіяння. Слід зазначити, що ідеї ученого-аграрія щодо взаємовідносин сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості не втратили актуальності. Адже сільсько-господарська кооперація не лише сприяє розвитку цукрової промисловості, але й впливає на організацію сільського господарства в цілому, його перебудову, перехід до кращих, більш удосконалених форм господарювання.

Список використаних джерел

1. Воблый К. Г. Опыт истории свекло-сахарной промышленности СССР / К. Г. Воблый. – Т. 1. – М. – К., 1928. – 320 с.
2. Ландо В. М. Мировая сахарная промышленность в довоенное время и теперь / В. М. Ландо. – К., 1922. – 36 с.
3. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / В. В. Зіновчук. – К.: Логос, 1996. – 224 с.; Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – 2-е вид. доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
4. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – 227 с.
5. Вергунов В. А. Агроекономічна спадщина останнього президента Української головної визвольної ради Кирила Осьмака: повернення із забуття / В. А. Вергунов // Вечірня Полтава. – 2013. – 10 квітня. – С. 5.
6. Бурякова кооперація: перший зб. ст. і матеріалів: наук. вид. / Центральний укр. с.-г. кооп. Союз-Централ / За ред. К. Осьмака. – 1920, [Б. в.]. – 51 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 290, оп. 2, спр. 293, арк. 2–3.
8. ЦДАВО України, ф. 290, оп. 2, спр. 325, арк. 59.
9. Державний архів Київської області, ф. Р-505, оп. 1, спр. 20, арк. 53.
10. К. Ш. [К. І. Осьмак] О взаимоотношениях сахарной промышленности и сел.-хоз. кооперации / К. Ш. // Вісник цукрової промисловості. – 1923. – № 1–2. – С. 177–180.
11. Державний архів Київської області, ф. Р-505, оп. 1, спр. 39, арк. 9–10.
12. Бурякова нарада // Сільський господар. – 1924. – Ч. 9. – С. 13–21.

Тетяна Підгайна

К. И. ОСЬМАК (1890–1960) – ТЕОРЕТИК РАЗРАБОТКИ ПРОБЛЕМЫ СВЕКЛОВИЧНОЙ КООПЕРАЦИИ В УКРАИНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 20-ТЫХ ГОДОВ XX СТОЛЕТИЯ

Методом історико-наукового аналізу досліджено вклад відомого для свого часу українського ученого-аграрія, громадянського і політичного діяча національного відродження К. Осьмака в становлення і розвиток державних і організаційних засад ведення сільського господарства. Визначено вклад ученого в розробку проблем свекловичної кооперації для розвитку селянського свеклосіяння, а також взаємостосунків сільськогосподарської кооперації і цукрової промисловості. В багатогранному творчому насліду К. Осьмака значуща увага приділяється розвитку цукрової промисловості в Україні, оскільки вона уже третє століття продовжує відображати важливу роль в економічному житті держави.

Ключові слова: Кирил Іванович Осьмак, сільське господарство, свекловична кооперація, цукрова промисловість, учений-аграрій.

Tetyana Pidgayna

K. OSMAK (1890–1960) – THE THEORIST OF WORKING OUT OF PROBLEMS BEET OF COOPERATIVES IN UKRAINE IN 20-TH YEARS XX CENTURIES

By a method of the istoriko-scientific analysis it is investigated the contribution of the Ukrainian scientist-landowner known for the time, civil and the politician of national revival K. Osmaka in formation and development of the state and organizational ambushes of conducting agriculture. It is defined the contribution of the scientist to working out of problems beet of cooperatives for development, and also mutual relations of agricultural cooperation and sugar industry. In K. Osmaka's many-sided creative heritage the significant attention is given to sugar industry development in Ukraine as it already third century continues to reflect an important role in economic life of the state.

Key words: Cyril Ivanovich Osmak, agriculture, beet of cooperatives, sugar industry, scientist agrarian.

УДК 94(477)

Михайло Коваль

РАВА-РУСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН

Охарактеризовано особливості довготривалих вогневих споруд Рава-Руського укріпленого району. Реконструйовано хід бойових дій у смузі Рава-Руського укріпленого району в червні 1941 року.

Ключові слова: Рава-Руський укріплений район, дивізія, полк, прикордонний загін, гарнізон.

Вихід Червоної армії восени 1939 року на нові кордони викликав необхідність проведення навесні 1940 року рекогносцирування та початку будівництва на західних рубежах СРСР лінії укріплень, яка отримала назву "лінія Молотова". Не дуже вдалий досвід ведення бойових дій під час "зимової війни" на Карельському перешийку та великі втрати Червоної Армії, яких вона зазнала під час штурму "лінії Маннергейма", підняв значення та цінність довготривалої фортифікації. Як наслідок цього, влітку 1940 року на західному кордоні СРСР закладено систему укріплених районів, що за кількістю довготривалих вогневих споруд не поступалась "лінії Мажино" [3].

Рава-Руський укріплений район (УР) № 6, розташовувався на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку та мав завдання у взаємодії на півночі зі Струмиловським та з Перемишльським УР на півдні не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку: Люблин-Рава-Руська-Жовква (Нестерів)-Львів та забезпечити стратегічне розгортання військ 6-ї армії Київського особливого військового округу (КОВО) [9].

Будувався він безпосередньо поблизу західного кордону СРСР у системі укріплених районів "лінії Молотова" упродовж 1940–1941 рр. саперними частинами 6-ї армії КОВО, будівельниками управління начальника робіт та військовополоненими поляками. Стрілецькі батальйони 41-ї стрілецької дивізії (по одному від кожного стрілецького полку) вели інженерне обладнання районів оборони своїх стрілецьких полків, до складу яких вони організаційно входили [9].

Довготривалі вогневі споруди, які будувалися в укріпленому районі, були типовими довготривалими вогневими спорудами (далі – ДВС) "лінії Молотова": напівкапоніри (далі – АНК) зі спеціальними казематними кулеметними і гарматними установками шарової та шарово-маскової конструкції. Майже усі довготривалі вогневі споруди, на відміну від ДВС "лінії Сталіна" мали удосконалені засоби протихімічного захисту, вентиляції, опалення, водопостачання, каналізації та електропостачання. Особлива увага надавалася маскуванню ДВС [6].

На головній смузі оборони розташовувалися двоповерхові двоамбразурні АНК, озброєнні двома 76-мм казематними гарматами Л-17, триамбразурні артилерійсько-кулеметні напівкапоніри (АКНК), озброєнні двома 76-мм казематними гарматами Л-17 та станковим кулеметом "максим" на позиції НПС-3 у крилі, кулеметно-артилерійські напівкапоніри (далі – КАНК) та кулеметно-артилерійські довготривалі вогневі точки (далі – КАДВТ), озброєнні 45-мм протитанковою казематною гарматою зі спареним 7,62-мм кулеметом ДС на позиції ДОТ-4 та станковими кулеметами "максим" на позиції НПС-3, а також кулеметні напівкапоніри (далі – КНК) та кулеметні довготривалі вогневі точки (далі – КДВТ), озброєнні станковими кулеметами "максим" на позиції НПС-3 [6].

Окрім того, у Бруснівському вузлі оборони в опорних пунктах Поляна-Хоринецька та Подемщізі набуло зведено по одному артилерійсько-кулеметному капоніру (далі – АКК) – двоповерховому